

L'havanera

*Els vells em parlen / plens de tendresa
d'hores viscudes / amb emoció*

Denominació d'origen

L'havanera és un ritme musical que ens arriba de Cuba i prové de la contradansa, ball molt desenvolupat durant el segle XIX, va ser amanida amb la cadència mel·líflua que li van imprimir els criolls. Segons alguns estudiosos l'havanera prové de la contradansa francesa, d'altres diuen que de l'anglesa i el més acceptat és que prové de l'espanyola.

*Quan el temporal / i la tramuntana
inflaven les veles / del vell bergantí*

En qualsevol cas l'havanera és ben cubana i d'allí ens va venir cap aquí. No era el primer ritme musical que ens venia de les Amèriques i es posava de moda a la península, d'altres ho havien fet ja des del segle XVIII: la xacona, la sarabanda, la petenera, els zapateos, els congós, las jàcaras, las guarachas... Els ritmes colonials, criolls, que omplien els carrers i els saraus de Cuba, es convertien en populars i de moda en arribar a la península. L'havanera, però, va ser el més popular de tots; la seva cadència musical porta amb molta facilitat a la creació de lletres plenes de sentiment i de romanticisme, que tant van ser cançons populars de taverna com cants de saló.

*Pinto les notes / d'una havanera
blava com l'aigua / d'un mar antic...*

No costa gaire situar-nos en una Cuba plena d'efervescència colonial, de gent que havien anat a fer les Amèriques, amb una vida intensa on la raça criolla va néixer de la debilitat que els europeus te-

nien per les cubanes. Més o menys com avui, que estem vivint una moda, aparellar-se amb cubans i cubanes, o de considerar l'illa de paradís sexual.

*Quiero estar a tu lado /
ven, hermosa del alma.
Ven que en dulce calma /
gozamos los dos.*

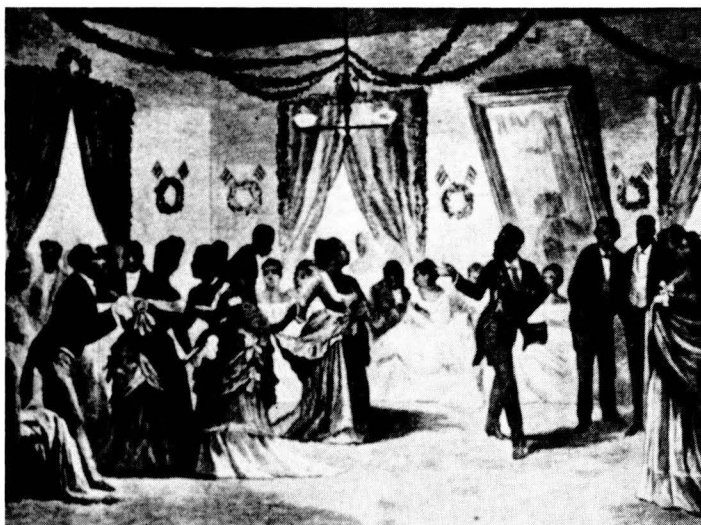
D'anada i tornada

*Después de un año / de no ver tierra
porque la guerra / me lo impidió*

A Cuba, tota la societat cubano-espanyola en la que la presència catalana era molt destacada, cal sumar-hi l'exèrcit colonial i la guerra que va desembocar en la pèrdua de Cuba ara fa cent anys. Degut a la intensificació comercial i a la guerra, a partir de la meitat del segle passat, va incrementar-se de gent que anava a l'illa. Molts d'ells ho feien per força, a vegades a fer el soldat, d'altres mariners de fortuna, fugitius de problemes de diners o de faldilles...

*Un soldat de Cuba escribia / a sa promesa
desesperat.
Mira noia, si tu m'estimes / treu-me
de Cuba, compra el soldat*

La guerra de Cuba no va ser un fet aïllat. Des de 1848 amb la revolta de Narciso López, passant per l'abolició de l'esclavitud el 1868 i la pau de 1878, l'illa anava de conflicte en conflicte. Aquest darrer any va tornar a esclatar la revolta i va començar un període cruent que va culminar amb l'enfonsament del cuirassat nord-americà "Maine", el 15 de febrer de 1898.

«Sarao de gente de color» i «guateque de campesinos blancos», a Cuba de finals del XIX, segons la revista *La Ilustración española i americana*.
ARXIU A.R.B.

*El meu avi va anar a Cuba / a bordo del Català
el millor barco de guerra / de la flota d'ultramar.*

Aquest fet va provocar que els Estats Units declarassin la guerra a Espanya i s'aliessin amb els rebels cubans. Les tropes americanes van desembarcar a l'illa i la seva esquadra va bloquejar l'illa per mar. El 18 de juliol d'aquell mateix any, després de la destrucció de l'esquadra espanyola, es va signar la capitulació.

Els valents de bordo / no varen tornar tingueren la culpa / els americans.

Mentre els cubans es trobaren que l'alliberament nord-americà no era el que semblava, els espanyols i el que quedava de l'exèrcit embarcava de tornada. Com a equipatge duïen poques coses més que havaneres, deixant enrere més coses que la guerra.

*Te vas a la mar te alejas
te ruego que no me olvides
y pases la vida pensando en mi.*

L'escampada

Encara que haguem fet una aproximació històrica a la pèrdua de Cuba, l'havanera ja estava a la península. L'any 1848 *la danza cubana* cantada ja era coneguda pels carrers de Madrid, lluny dels salons senyorials. També en aquest cas existeixen divergències de per on va entrar, encara que duta per la gent de mar, pels soldats i per *indianos* que tornaven de l'illa. es deuria escampar amb facilitat entrant per diferents indrets. Probablement els *indianos* la van portar com a dansa introduint-la als balls de societat, mentre que soldats i mariners ho deuriem fer amb la cançó.

*y yo la rije chinita / quero machá
porque la su merce / le quere casá*

Els trobadors ambulants van trobar amb l'havanera una proposta de molta acceptació. També la literatura de canya i cordill o els romanços de cec, en menor mesura, van transmetre-la. La popularització de l'havanera també arriba a

gèneres com la sarsuela: *Marina* (1855) de Pascual Arrieta, *La corte del Faraón* (1910) de Perrin i Palacios... Fins i tot arriba a un gènere considerat d'elit com l'òpera, en el que té el seu principal exponent en l'obra *Carmen* (1875) de George Bizet.

*Cuando en la playa / la bella Lola
con su pañuelo / luciendo va*

A Catalunya, el cant de taverna de finals de segle passat també va adoptar l'havanera. Els obrers en les seves associacions, els Cors de Clavé, van incloure l'havanera en els seus repertoris, divulgant-la encara més. Cançons de sobretaula, de treball, de ronda, de bressol, de saló... eren cantades en cadència d'havanera. És indiscutible que captivava a tothom com ho havien fet les cubanes amb aquests mariners i aquells soldats lluny de casa.

*los marineros / se vuelven locos
hasta el piloto / pierde el compás*

D'havaneres a la península n'hi ha testimonis vius per tots els litorals: formacions masculines cantant a capella al País Basc, cants de mina a Astúries, polifonia al País Valencià, cançons carnavalesques a Andalusia i Canàries, Galícia, Cantàbria...

*Los balcones de las viuditas / lo tienen
toditas todo apagao*

Fontada a Tagastet, vista per l'artista Lluís Cosp.
ARXIU A.R.B.

y hay algunas que van y vienen / que roto lo tienen o en mal estao

A Catalunya

*Els ulls inventen / noves històries
vaixells que tornen / d'un lloc de sol*

La transmissió oral ha estat la via més utilitzada per l'arribada de l'havanera a Catalunya. Els mariners cercaven l'aixopluc de la taverna els dies de mal temps. Davant d'una taula i amb un got de vi, desgranaven la cadència de cançons, que a manca d'un instrumental per acompanyar-les es feien a dues i a tres veus. Si a més s'acompanyaven d'una guitarra ja era com si fos festa major. La zona de Calella de Palafrugell era remarcable pels *tercetos*, i es diu que el trio més antic estava format per Sebastià Morató, Mèlio Vigorós i Pacòmio.

*Dos poblets hi ha a la costa / com són
Calella i Llafranc.
De Palafrugell són honra / pel caràcter humil i franc*

Abans de l'eclosió turística, quan el visitant no forçava a canviar el caràcter dels indrets, l'arrelament de l'havanera entre la gent dels pobles era molt fort. Fins i tot aquesta inclinació popular va incitar a un músic de la talla de Xavier Montsalvatge, que va editar el primer recull d'havaneres l'any 1948.

En Guatemala y en Puerto Rico / como en Tampico y en Veracruz la más hermosa, la más galana / la catalana que adoro yo

D'Iradier a Ortega Monasterio

Seria difícil enumerar els autors d'havaneres i els grups que han popularitzat el gènere des del segle passat. Només en citaré un parell per la seva importància i per la seva distància dins de la història: Sebastián Iradier i José Luis Ortega Monasterio.

Y al contemplarte / suspira mi laud bendiciéndote hermosa sin par / porque Cuba eres tú

Sebastián Iradier nascut al País Basc l'any 1809, va embarcar a Cuba el 1860 i allí es va interessar per la música criolla. Va tornar a la seva terra i morí a Vitòria l'any 1865. La seva producció de tangos, havaneres i valsets va ser cantada i va gaudir de molta popularitat. Ell va ser l'autor d'havaneres amb més projecció internacional.

Despierta si estás dormida / sal al balcón a escuchar que al pie de tu reja cante / aquel que te quiere amar

Grup d'havaneres «Els Pirates» a la tradicional cantada de Calella de Palafrugell, l'any 1996, amb el poblà Xavier Fàbregas tocant la guitarra i cantant.

ARXIU X. FÀBREGAS

Nascut a Motriko (Guipúscoa) l'any 1919, a José Luis Ortega Monasterio li agrada dir que és el pare de *El meu avi*, havanera de la qual n'és autor. El seu avi havia participat realment en la guerra de Cuba i com a coronel va acabar la seva carrera militar a Girona. La tradició militar, com la musical, han estat generalitzades a la família. L'any 1941, Ortega Monasterio forma part dels *Gringos* on entra en contacte amb l'havanera, vinculant-s'hi del tot l'any 1964 quan és destinat a Palamós com a *Comandante Jefe de Defensa Pasiva de la Costa Brava*. Fundà el grup *Cavall Bernat* l'any 1965 que, llevat d'un període entre 1973 i 1979 que va ser destinat a Osca, segueix funcionant amb ell al davant.

Llevo por mapa un pañuelo / que me bordó una mulata con las hebras de tu pelo / en un trozo de tu bata

El moment actual

L'havanera es va traslladar de la taverna a dalt d'un escenari arribant a una popularitat que ha generat grups a tot el litoral i fins a terra endins. La Cantada d'Havaneres de Port Bo, a Calella de Palafrugell, va iniciar-se el 1967 i s'ha mantingut en creixent fins avui. Han prolifera-

rat les noves composicions en català. També ha generat un «boom» discogràfic des dels anys setanta.

Els pins m'abracen / sento com cal·len el vent s'emporta / tot l'horitzó

Avui les cantades d'havaneres són presents a gairebé totes les festes majors. Complement perfecte de les sardinades i acompanyades de cremades de rom, les cantades d'havaneres han omplert un buit existent en el consum musical d'un públic de totes les edats.

amor i calma perfumat de llunes, foc i rom

En uns moments en què els mitjans de comunicació omplen el nostre espai sonor i visual, que els concerts han derivat gairebé només en espectacle, l'havanera omple un espai participatiu i romàntic. Els recitals d'havaneres permeten als actuant un discurs patriòtic i romàntic, barrejant cançons de sarsueles. Un altre motiu que atrau de l'havanera és la perfecta convivència del català i del castellà dins el gènere. No hem d'oblidar que bona part del públic va rebre la seva educació, es va enamorar i va créixer en un espai sonor en castellà.

pero después / llegó hasta mi me dio un abrazo / y en aquel acto creí morir

En definitiva, ens trobem davant d'un fenomen musical del segle passat que ha experimentat la seva expansió des de fa pocs anys. Cal també esmentar que l'havanera, o *l'americana* també triomfa en els repertoris de música tradicional i de balls de saló. Potser el que queda lluny i està en l'enyor de molta gent, és el que només passa en ocasions en alguna taverna de la costa gironina. Quatre amics, una guitarra o un acordió i envoltats de fum, davant d'un got de vi, desgranant el ritme cadenciós d'una havanera viva, realment marinera.

Porten onades / enamorades dones i pàtria / veles i flors.

Jan Grau i Martí

Estudis de la cultura popular